

Тема: "М. Гоголь (1809-1852). Життя і творчість"

План

1. Біографічні відомості.
2. Характеристика творчості: а) повість "Тарас Бульба"; б) збірка "Вечори на хуторі біля Диканьки"; в) збірки "Арабески" і "Миргород".

Література

1. Бовсунівська Т. Містична казуальність гоголівських сюжетів // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 12 (124). – С. 6-7.
2. Воробйова О., Кравченко В. Психологічний аспект художнього моделювання образів у повісті "Тарас Бульба" М.Гоголя // VIII Гоголівські читання: збірник наукових праць. – Полтава: ПДПУ, 2006. – С. 117-121.
3. Грабович Г. Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 77-95. – № 10. – С. 137-150.
4. Камінчук А. Таємниця Гоголя: Колаж-есеї // Київ. – 1998. – № 11-12. – С. 111-132.
5. Луцький Ю. Страдництво Миколи Гоголя, званого також як Ніколас Гоголь. – К.: Знання України, 2002. – 123 с.
6. Померанцев І. Фантастичне в ранній прозі Гоголя // Сучасність. – 1986. – Ч. 11 (307). – С. 20-33.
7. Поліщук Я. М. Гоголь і українська література // Дивослово. – 2005. – № 11. – С. 29-33.
8. Сірський В. Тарас Бульба та ідеологічні курйози Миколи Гоголя // Дзвін. – № 5. – С. 141-145.

Драматична постать М. Гоголя визначила цілу епоху в розвитку української, російської та світової літератур.

Народився М. Гоголь в березні (точна дата невідома, М. Гоголь святкував день народження 19 числа) 1809 р. у м. Сорочинці. Дід Афанасій Дем'янович писав, що його предки «польской нации», хоча сам він був справжній малорос. Прадід, Ян Гоголь, вихованець київської академії поселився в Полтавському краю і від нього пішло прізвисько «Гоголі-Яновські». М. Гоголь не знав про походження цього додатку і відкинув його, говорячи, що його вигадали поляки. Батько, Василь Афанасійович, помер, коли сину було 15 років. Вважають, що сценічна діяльність батька, який мав веселий характер і був прекрасним оповідачем, вплинула на смаки майбутнього письменника, у якого рано проявився нахил до театру.

Мати М. Гоголя, Марія Іванівна, вийшла заміж за Василя Афанасійовича в 14 років. До народження Миколи у неї було двоє дітей, які народилися мертвими. Микола з'явився на світ у Сорочинцях. Рано навчився читати і писати. Батько сам слідкував за синами – давав завдання Миколі і меншому синові, Іванові, твори на різні сільські теми. Микола брав участь у театральних постановках батька і допомагав йому. Життя в селі до школи і після проходило в умовах малоруського побуту. Ці враження були основою пізніх його повістей, історичних і етнографічних інтересів. Будучи в Петербурзі, постійно звертався до матері, коли були потрібні нові побутові подробиці для малоросійських

повістей. Впливу матері приписують задатки релігійності, а також недоліки виховання: мати оточувала його обожнюванням. М. Гоголь завжди був уважним до рідних, а до матері був особливо ніжний, акуратний в переписці, і дуже хвилювався, коли з Василівки довго не отримував листів. Запаси ніжності і любові віддавав сестрам.

Народжений в українській провінції в родині українського письменника Василя Гоголя, що був середнього достатку поміщиком, він з юних літ прагнув вирватись у широкий світ, у Європу. У 10 років його відвезли до Полтави для підготовки до гімназії до одного з учителів. У 1818 р. вступив у Полтавську гімназію разом із братом. Смерть Івана дуже вразила Миколу, і його вимушені були забрати з тієї гімназії, де все нагадувало про брата.

З травня 1821 по червень 1828 р. навчався в гімназії вищих наук у Ніжині. Хорошим учнем не був – часто сидів на воді і хлібі за різні провини, але мав добру пам'ять, був слабкий у мовах, успіхи мав у малюванні і в російській літературі. Займався самоосвітою. Першим заняттям був театр – брав участь у виставах, а другим – література.

У 1828 році закінчив гімназію з правами на чин чотирнадцятого класу. Восени він поїхав до Петербурга, куди хотів утекти від нудьги. В актори його не взяли, служба чиновника не задовольнила, переслідувала нужда.

Потяг до європейської культури позначився на тому, що його романтична поема "Ганс Кюхельгартен" написана на німецькому матеріалі під псевдонімом В. Алов, яку критика не прийняла, і він сам знищив усі її екземпляри.

У 1829 р. поїхав за кордон (гроші дала мати), у Німеччину (Любек), але через місяць повернувся. Він втікав від самого себе, від розладу своїх високих мрій з практикою життя. Працював у різних службах (1830-1832).

М. Гоголь брав участь у тодішніх виданнях: на поч. 1830-х рр. у старих «Отечественных записках» Свінїна був надрукований «Вечер накануне Ивана Купала»; були написані «Сорочинская ярмарка» и «Майская ночь».

Через В. Жуковського, який рекомендував його Плетньову, у 1831 р. він став учителем у жіночому Патріотичному інституті, де часто розповідав молодим дівчатам повчальні історії. Тут навчалась і його сестра Ліза. Вона згадувала, що брат дуже любив солодощі. Мав приватні уроки в родинях Лонгвинових, Балабиних, Васильчикових. Слава про талановитого викладача-розповідача дійшла до Санкт-Петербурзького університету, куди його запросили читати лекції на кафедру загальної історії. Він ввійшов у круг осіб, які очолювали російську художню літературу.

Він старанно збирав і записував пісні. Збереглося 3 зошити, старанно ним переписані. Допомігав Максимовичу укладати збірники. До нього він зізнавався: «Моя радость, жизнь моя, песни! Как я вас люблю! Что все черствые летописи, в которых я теперь роюсь, пред этими звонкими, живыми летописями! Я не могу жить без песен. Вы не понимаете, какая это мука».

Його першою літературною справою, що стала початком слави, були «Вечори на хуторі біля Диканьки». Обидві частини були створені під псевдонімом пасічника Рудого Панька. У I-а частині були: «Сорочинская ярмарка», «Вечер накануне Ивана Купала», «Майская ночь, или Утопленница», «Пропавшая грамота»; у II-ій частині: «Ночь перед рождеством», «Страшная месть, старинная быль», «Иван Федорович Шпонька и его тетушка»,

«Заколдованное место».

О. Пушкін, прочитавши їх, писав: «Они изумили меня. Вот настоящая веселость, искренняя, непринужденная... А местами какая поэзия! Какая чувствительность!».

В. Белінський відзначав чудесне втілення народного життя України в повістях «Вечорів»: «Це були поетичні нариси Малоросії, повні життя й чарівності. Все, що може мати природа прекрасного, сільське життя простолюдинів принадного, – все, що народ може мати оригінального, типового, все це райдужними кольорами сяє в цих перших поетичних мріях Гоголя. Це була поезія юна, свіжа, запашна, розкішна, чарівна...».

Головна заслуга М. Гоголя в тому, що вже в перших своїх творах він поставив у центр розповіді народ, показав усе красиве й поетичне в його житті, розкрив багато істотних рис його характеру: багату художню фантазію, глибину й силу почуттів, соковитий гумор, тверду волю, безстрашність і життєрадісність.

Наступними збірками були «Арабески», а потім «Миргород» (1835). Розглядаючи «Миргород», В. Белінський зазначав, що вже на самому першому етапі літературної діяльності М. Гоголь виходить за межі локального українського матеріалу і звертається до життя всієї Росії: «И какую глубокую и могучую поэзию нашел он тут! Мы, москали, и не подозревали ее!».

М. Гоголь прагнув до найтіснішого єднання України і Росії, про що свідчить його зізнання: «Я сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущества ни малороссиянину перед русским, ни русскому пред малороссиянином».

У 1832 р. він вперше побув на батьківщині після закінчення курсу в Ніжині. Їхав через Москву, де познайомився з людьми, що стали друзями: Погодіним, Максимовичем, Щепкіним, Аксаковим. Повернувшись в Петербург – працює над своїми творами.

М. Гоголь посилено вивчає історію України, середніх віків, загальну історію. З кінця 1833 р. захопився думкою, що він може бути ученим. У той час готувалось відкриття Київського університету, і він мріяв посісти там кафедру історії, шукає протекції, уговоряє Максимовича перебратися в Київ, знайомиться з істориками, переписується з ними. Плани його величезні. Прагнучи в Київ, він писав Пушкіну: «Там кончу я историю Украины и юга России и напишу всеобщую историю, которой, в настоящем виде ее, до сих пор, к сожалению, не только на Руси, но даже и в Европе нет». Він хвалився Максимовичу, що пише історію Малоросії у 4 великих томах і Погодіну, що замислив «дернуть историю средних веков». Але кафедра була віддана іншому, але невдовзі йому була запропонована така ж у Петербурзькому університеті, яку він і посів як професор кафедри історії середніх віків. Але, як виявилось, завдання було не по його силах, і він відмовився від професури в 1835 р.

У 1834 р. з'явилась думка написати «Ревізора». Рукописи, що збереглися. Свідчать, що над своїми творами він працював дуже ретельно. Відомо, що сюжет «Ревізора», як і сюжет «Мертвих душ», був підказаний йому Пушкіним, але все в цих творах було творчістю М. Гоголя.

«Ревізор» мав незвичні дії: нічого подібного ще не бачила російська сцена, дійсність була передана з великою силою і правдою: хоча йшлося про

шість провінційних чиновників, які виявилися злочинцями, на нього ополчилося те суспільство, яке відчуло, що діло йде загально про принцип, про порядок життя, у якому вони перебувають. Але комедію зустріли з великим ентузіазмом кращі представники суспільства, які розуміли існування цих недоліків і необхідність їхнього засудження.

Перші драматичні спроби в М. Гоголя з'явилися раніше «Ревізора». У 1833 р. він зайнявся комедією «Владимир 3-го степені», яка не завершена, а матеріал прислужився для декількох драматичних етюдів: «Утро делового человека», «Тяжба», «Лакейская», «Отрывок».

«Женитьба» и «Игроки» теж відносяться до 1833 р.

З 1836 по 1848 живе за кордоном (Відень, Париж, Рим). М. Гоголь відчув старість у 28 років: «Изо всех воспоминаний моих остались только воспоминания о бесконечных обедах, которыми преследует меня обжорливая Европа...».

У Парижі його застала звістка про смерть Пушкіна. Його смерть вразила письменника. Писав Погодіну: «Все наслаждение моей жизни, все мое высшее наслаждение исчезло вместе с ним. Ничего не предпринимал я без его совета. Ни одна строка не писалась без того, чтобы я не воображал его перед собою». Від Пушкіна на Гоголя йшло щось світле, заспокійливе, здорове. Після його смерті став частіше жалітися на хвороби і нудьгу. Життя підірване. Росія – могила. Грошей нема. Треба дорожити кожною хвилиною, жити залишилось недовго.

В особистому житті все залишалось без змін. Існує думка, що М. Гоголь ніколи не мав наміру одружуватись. Але багато його сучасники вважали, що він був закоханий в придворну красуню Олександрю Йосипівну Смірнову-Россет і писав їй, навіть тоді, коли вона поїхала з чоловіком із Петербурга. Дружина багача-дипломата вирізнялась гострим розумом і художнім смаком. Знайомство з нею закріпилося пізніше, на поч. 40-х рр., коли Смірнова постаріла і стала віруючою.

Пізніше він був захоплений графінею Анною Михайлівною Віельгорською. Він бачив себе її наставником і вчителем. Він давав їй поради щодо російської літератури, намагався підтримати в неї інтерес до всього російського. А вона цікавилась здоров'ям, його літературними успіхами, чим підтримувала в ньому надію на взаємність. За сімейними переказами Віельгорських він запропонував руку і серце Анні в кінці 1840-х рр. Але попередні перемовини з рідними відразу запевнили його, що нерівність їхнього суспільного стану виключає можливість такого шлюбу.

Після невдалої спроби влаштувати своє сімейне життя М. Гоголь писав В. Жуковському, що він не повинен пов'язувати себе ніяким шлюбом на землі.

У березні 1837 р. був у Римі, який йому дуже сподобався і став для нього ніби другою батьківщиною. Тут він працював над «Мертвими душами». У Римі закінчив «Шинель», писав трагедію про побут козаків, яку потім знищив.

Восени відправився до Росії, в Москву, де його зустрічали Аксакови. Поїхав до Петербурга, щоб забрати сестер із інституту (Лізу і Анну), а потім знову повернувся в Москву. Лізу він влаштував у Раєвської, Анну Марія Іванівна забрала у Василівку.

М. Гоголь був диваком. Дуже любив шиття, кроїв платки. Часто спав

сидячи на дивані, не хотів лягати на ліжко, а на ранок приховував це від служанки. Писав завжди стоячи. Творчість була життям М. Гоголя, вищим її змістом. Воля і цілеспрямованість у нього були гігантські.

У Петербурзі і в Москві читав найближчим друзям розділи з «Мертвих душ». Звертався через Жуковського до Миколи І, з тим, щоб отримати матеріальну допомогу. І він отримав 5 тис. рубл. Влаштувавши свої справи, він знову поїхав у Рим, обіцяючи друзям привезти готовий том роману. У 1841 р. перший том був готовий. У вересні відправився в Росію друкувати його. Йому знову довелось пережити важкі тривоги. Книга була представлена московській цензурі, яка збиралась заборонити її. Потім книга була віддана в петербурзьку цензуру, і, завдячуючи впливовим людям, була дозволена. Вона вийшла в світ у Москві в 1842 р.

У червні 1842 р. М. Гоголь знову поїхав за кордон. Жив у Римі, Німеччині, Франкфурті, Дюссельдорфі, Ніцці, Парижі, Остенде часто в кругу найближчих друзів – Жуковського, Смірної, Віельгорських, Толстих. Декілька разів йому довелося пережити тяжкі хвороби, які збільшували його релігійні настрої. Йому властиві були пророчі тони, самовпевнено робив настанови своїм друзям, і робив висновок, що зроблене ним до цього часу було негідне тої високої цілі, до якої він вважав себе покликаним. Якщо спершу він говорив, що перший том його поеми є не більше, чим східці до того палацу, який в ньому будується, то тепер він готовий був заперечити все ним написане як гріховне і недостойне його високого покликання. У хвилини тяжких роздумів про виконання свого обов'язку він спалив другий том «Мертвих душ», приніс його в жертву Богу, і його розуму уявився новий зміст книги, йому здалось, що він зрозумів тепер, як треба писати, щоб направити суспільство до прекрасного. Почалася нова робота, а тим часом ним оволоділа інша думка: йому захотілося сказати суспільству те, що він вважав для нього корисним, і він вирішив зібрати в одну книгу все написане ним в останні роки до друзів у душі свого нового настрою, і доручив видати цю книгу Плетньову. Це були «Выбранные места из переписки с друзьями» (СПб, 1847). Книга справила тяжке враження навіть на друзів М. Гоголя своїм тоном пророчості і учительства, проповіддю смирення, засудженням попередньої праці, у якій російська література бачила одну з найкращих своїх прикрас, повним схваленням тих суспільних порядків, несправедливість яких була зрозуміла освіченим людям. На відомий лист В. Белінського, у зв'язку з цим, М. Гоголь не вмів відповісти. Мабуть, М. Гоголь не розумів до кінця значення цієї книги. Напади на нього він пояснював і своєю помилкою, перебільшенням учительського тону, і тим, що цензура не пропустила в книзі декількох важливих листів, але напади він пояснював розрахунками партій і самолюбством. Суспільного смислу цієї полеміки він не розумів, сам давно залишив Росію, зберігав старі суспільні поняття, набуті в Пушкінському гуртку, і був чужий літературно-суспільним суперечкам. Невдача з книгою була важким тягарем для М. Гоголя. Він мусив визнати помилку і писав Жуковському: «Я размахнулся в моей книге таким Хлестаковым, что не имею духу заглянуть в нее».

М. Гоголь був надто прозірливим, мабуть більше, ніж освічені його сучасники. Поет, художник у якості політичних передбачень випередив

багатьох. Недаремно царська цензура викинула з видання «Переписка с друзями» статтю «Страхи і жахи» Росії.

У його листах з 1847 р. вже нема високомірного тону проповідництва, він побачив, що описувати російське життя можна тільки будучи в Росії. Його сховищем залишались релігійні почуття. Він вирішив, що не може продовжувати роботи, не відвідавши Гробу Господнього. У кінці 1847 р. він переїхав у Неаполь і на початку 1848 р. відплив у Палестину, звідки через Константинополь і Одесу повернувся в Росію. Перебування в Єрусалимі не справило того враження, якого він очікував. Кінець весни і літо пробув у селі в матері, а 1 вересня переїхав до Москви; літо провів у Смирнової у Калузі, де її чоловік був губернатором; літо знову прожив у своїй сім'ї; потім деякий час жив в Одесі, був ще раз вдома, а з осені 1851 р. поселився знову в Москві, де жив у домі графа О.Толстого. Продовжував працювати над другим томом «Мертвих душ», читав уривки з нього в Аксакових, але в ньому продовжувалась та ж боротьба між художником і поетом, яка почалася з 40-х рр. Як правило, він багато разів переробляв написане. Здоров'я його слабко; у 1852 р. його вразила смерть дружини Хомякова, яка була сестрою його товариша Язикова. Ним опанував страх смерті. Він кинув літературу, говорив на Масляну. Одного разу, коли проводив ніч у молитві, почув голоси, що він скоро помре.

Порятунок М. Гоголя був в «милой чувствительности», в «прекрасной нашей земле». Його геній це бачив: «Мое дело говорит живыми образами, а не рассуждениями, – писав він Жуковському. – Я должен выставить жизнь лицом, а не трактовать о жизни». Православна церква в особі о. Матвія відрізала йому цей шлях. Але він знав, у чому істинне призначення письменника: «Померти з піснею на устах».

Іншим разом вночі серед роздумів ним оволодів релігійний жах і сумнів, що він не так виконав свій обов'язок, покладений на нього Богом. Він розбудив слугу, звелів відкрити трубу каміну і, відібравши папери з портфеля, спалив їх. На ранок про це він розповів графу Толстому, вважаючи, що це було зроблено під впливом злого духу.

Зрікшись батьківщини заради вільного розвитку таланту, М.Гоголь за світобаченням залишився українцем (ця розщепленість між українською та російською стала головною причиною психічної, а потім і фізичної загибелі письменника).

Майже до самої смерті не втрачав розуму. Об 11 год. він голосно закричав: «Лестницу, поскорей давай лестницу!». Це були його останні слова. Драбина для нього служила символом морального сходження. Шереметьєвій він свого часу писав: «Долгое воспитание еще предстоит мне, великая, трудная лестница...».

М. Гоголь помер 21 лютого 1852 р. і був похований на кладовищі Свято-Данилівського монастиря. Після закриття монастиря і кладовища його останки перенесені на Новодівиче кладовище.

"Секрет геніальності, – писав В.Пахаренко, – і до сьогодні незбагненності для росіян Гоголя в тому, що він засіяв у російській мові, літературі, духовності українські зерна демократизму й християнськості".

М.Гоголь прожив 43 роки. Всі художні твори створені до 30 років. Він

сам признавався – причина писання – змалювати людей добрих. М.Гоголь вірив у силу слова і був упевнений: душа рятується словом. "Мертвими душами" мав надію відновити тишу житейських морів і заспокоїти дихання буремної людської ворожнечі, яку розраховував перемогти зображенням її важких наслідків. Світ рятується, якщо душа жива, у ній – порятунок світу. М.Гоголь вважав, що мистецтво здатне змінити життя. Писати не міг, не міг воскресити мертвих, другий том "Мертвих душ" спалив. Трагічне сусідство життя і смерті письменник відчував завжди. Чи не їй він кидав виклик? Чи не через її володіння перелітає сміх М.Гоголя, переносячи людину в безсмертя? М.Гоголь дуже любив сміятися, володіючи великим даром іронії. А не писати – все одно, що не жити. Це причина смерті. Не одна, а серед багатьох. Переживши величезну духовну драму після публікації "Вибраних місць із листування з друзями" (есе, в якому М.Гоголь намагався висловити ідеалістичні, патріархально-релігійні погляди, що було вкрай негативно зустрінuto петербурзькою літературною громадськістю), письменник впав у глибокий релігійно-містичний транс, з якого вже не вийшов.

М.Гоголь не мав спокою за життя. Мучився, карався, згорав у полум'ї натхнення, втікав сам від себе. Смерть його була загадковою і таємничою. Письменник у заповіті застерігав, щоб його не ховали до повного розкладу тіла, адже за життя з ним траплялася різна чудасія: зникав пульс, уповільнювалось серцебиття, він упадав у летаргію. Особливо боявся зими, морозів, вітрів, дощової погоди. Помер, вірніше заснув у летаргічному сні. Так його й поховали. Це відкрилося у 1931 році під час перепоховання на Новодівочому цвинтарі в Москві.

Дуже любив Київ. Прагнув повернутись на Україну. Уперше був у Києві 1827 року проїздом (мешкав на Подолі у В.Білозерського), 5 днів жив на вул. Микільській. У повістях "Вій", "Страшна помста" використав київську тематику.

У 1848 році, повертаючись з Єрусалима, відвідав Київ. Зупинявся у шкільного товариша О.Данилевського на Печерську. Характерна деталь: коли М.Гоголь повертався на Україну, проїздом зупинявся у добрих приятелів Рєпніних у Яготині. Він був неговіркий. Більше слухав, ніж розмовляв. І тут В.Рєпніна розповіла про юне обдарування, майбутнє світило України – поета Т.Шевченка. Захоплено зачитувала його вірші. М.Гоголь довго мовчав, сумно дивився вдалечінь, а тоді тихо прорік:

– Жаль, що пише малоросійською... Дуже жаль...

–Чому? – Не зрозуміла Варвара.

М.Гоголь додав:

–Доведуть його братчики, доведуть до біди...

Невдовзі Т.Шевченка було заарештовано.

Ще з часу появи статей В.Белінського про М.Гоголя Т.Шевченко утвердився в думці про основоположне значення творчості М.Гоголя для всієї вітчизняної літератури. Своє захоплення ним і його послідовниками (зокрема Салтиковим-Щедріним) поет виразив у Щоденнику від 5 вересня 1857 р.: «О Гоголь, наш бессмертный Гоголь! Какою радостию возрадовалась бы душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих». А в поезії «Гоголю» Т.Шевченко говорить що своєю творчістю вони роблять спільну

справу, але різними засобами: «и смієшся, а я плачу, великий мій друже!»).

Т. Шевченко і М. Гоголь не були знайомі, хоч в 30-ті роки обидва жили в Петербурзі і мали чимало спільних знайомих і друзів. Причиною цього були насамперед складні, тяжкі обставини життя обох письменників у миколаївській Росії. Тільки в 1838 р. Т. Шевченко стає відомим в літературних колах. Але на цей час М. Гоголя вже немає в Петербурзі. М. Гоголь після повернення з-за кордону не застає Т. Шевченка, той уже на засланні: «Я ніколи не перестану шкодувати, говорить поет у листі до В. Рєпніної від 7 березня 1850 р., що мені не вдалося познайомитися особисто з М. Гоголем. Особисте знайомство з подібною людиною неоціненне, в особистому знайомстві іноді відкриваються такі красоти серця, що не в силі ніяке перо змалювати!»).

Великого письменника створили його комплекси – суспільні, сексуальні, національні. Українець у Петербурзі був людиною з колонії, якщо – неросіянин, отже, "людина другого сорту". Всі перші спроби в російській літературі були невдалими, бо він писав про світ, якого не знав, не розумів уповні, а лише відсторонено. Російські літератори твердили про дивність М.Гоголя (М.Бердяєв). "Панегіристом татарських звичаїв" назвав його В.Белінський; "відщепенець і Гоголь, – писав А.Белій, – і в ньому тріщина "поперечуючого почуття", вона стала провалом, куди він, скинувши своїх героїв, упав і сам".

М. Гоголь дуже любив посміятись, мав великий дар до іронізування. У «Старосвітських поміщиках» і в «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» сформувалася остаточно нова особистість гумору М. Гоголя, суть якого становить «комічний запал, який завжди перемагається глибоким почуттям суму і туги», його знаменитий «сміх крізь сльози». Не бажання смішити, а реалістичне зображення суперечностей життя, розкриття трагічної суті смішного безглуздя і дріб'язкової пошлості вражають читача.

Сміх М. Гоголя світлий. Він підноситься над смертю. На шляху гоголівського сміху стає стіна – Смерть. Здається, що об неї повинні розбитися і сміх, і радощі життя. Трагічне сусідство Життя і Смерті письменник відчував завжди. Чи не їй він кидав виклик? Чи не через її темні володіння перелітає сміх М. Гоголя, переносячи людину в безсмертя?

У цьому феномен творчості письменника.

Архетип гоголівського героя – трагічний зрадник. У фантастичних фольклорних творах такий образ продає душу дияволу ("Вечір перед святом Івана Купала"), в історичних – зрадник України козак Андрій, якого батько вбиває за зраду ("Тарас Бульба"), у романі "Мертві душі" авантюрист Чичиков сповнюється маренням і жахами за власні гріхи, у "Ревізорі" авантюрист Хлестаков гротескно-іронічний до краю, за яким – кінець, провал, трагедія, ніщо, і врешті – Акакій Акакійович у "Шинелі" – "маленька людина", драма життя якої абсурдна для будь-якого спостерігача, перетворюється на фантастичну трагедію високого, мало не космічного значення, всесвітня трагедія неоціненої, непоміченої людської душі.

Все це – сам М. Гоголь. Це його особиста трагедія, це його власний фарс і комедія, що переходить у трагікомедію людської душі, а далі – і в трагедію людського духа.

Колоніальна Україна в Російській імперії – провінція, українська мова – другорядна, українська культура – патріархальна й старомодна. Українська

інтелігенція в найкращих своїх, наймужніших і найсильніших постатях зберегла мову й культуру, опираючись русифікації і денационалізації.

"Гоголь був слабкою особистістю, – писав Ю.Покальчук, – хотів стати кимось іншим – і не міг. Тому його головний конфлікт – це конфлікт між російським побутом, петербурзьким життям і українським селянським патріархальним побутом, де народні, глибинні цінності все ще існували в своєму первісному, чистому вигляді, всупереч навалі відносин петербурзького новонародженого капіталістичного світу".

Оточенням М.Гоголя в його зрілі роки були Європа і Петербург, який у Росії був найближчий до Європи. М.Гоголь сприйняв культуру і звичаї, мову і оточення Європи, набувши зовнішньої європейської форми для своїх творів, але ніколи й ніде не зміг відійти назавжди від України, яка лишилась його внутрішнім оточенням, його справжнім докільям. М.Гоголь – українець етнічний і духовний, маленький на зріст, худенький, з довгим волоссям і виразним носом, усе життя втікав від свого провінційного походження, чим далі відїжджаючи з України, тим ближче прикипаючи до неї душою. Він хотів стати росіянином-петербуржцем, європейцем-космополітом, але завжди і скрізь лишався юнаком, у душі своїй закоханим в оточення дитинства й юності, в українські краєвиди й народні характери, які знав, любив і відчував. Європейський світ Петербурга чужий М.Гоголю, тому він бачить його іншими, відстороненими очима, пришлої до цього світу людини з іншого світу, українського.

Романтизм його – типowo український, виходить з української барокової традиції і в конфлікті з петербурзьким новокапіталістичним урбанізмом творить трагедію особистості, що походить з іншого – українського романтичного світу, бо вона не в силі вписатись у цей чужий для нього світ.

Постійно в пошуках ідеалу, М.Гоголь так і не спробує на світлий героїчний образ людини, він, як Діоген, шукає людину з ліхтарем серед дня і не знаходить її. Його позитивні образи – в українській історії, в українському фольклорі, все ж, що стосується Росії, її сьогодення, змальоване завжди сатирично, саркастично, драматично.

У Європі йому однаково далека і Україна, і Росія, тут він на нічийній території, тут він іноземець, рівний іншим іноземцям, а не "малоросійський малорос", як зневажливо писали про нього російські критики, котрий "псує російську мову", намагаючись писати про Україну мовою, що однаково близька і до російської, і до української сутністю, суржилом.

У М.Гоголя жінка – або невинна постать, втілення духовності, або ж відьма-жінка, яка приносить зло. Плотського кохання ніде нема, він боїться його, втікає від жіночих проблем. Комплекс національної неповноцінності множиться в особистості М.Гоголя на потребу ствердження у творчості, в духовних пошуках, а в докільлі жінка – росіянка, яка дивитиметься на "малороса" згори, та ще й на низькорослого, і він не знає жінки, втікаючи в релігійний пошук, у ствердження уявного ідеалу, і його романтичні панночки – тільки в українському фольклорному світі. Там вони ще чисті, ще не зіпсовані розбещеністю великого міста.

Множення комплексів, конфлікт двох середовищ, внутрішнього (українського) й зовнішнього (петербурзького) витворили генія, який у

недосяжному стремлінні до високого романтичного ідеалу дозволив побачити світові велич "малої людини", загрозу нищення духовності через зростаючий світ капіталістичних відносин, і велич й незмірні глибини свого справжнього духовного середовища – України.

С. Єфремов писав: "...своїми оповіданнями з українського життя, й особливо "Тарасом Бульбою", М.Гоголь не тільки сприяв повороту деякого зрусифікованих українців до рідного народу, але й у російське письменство дужу пустив течію українську й витворив ту "моду на все малоросійське", що прийшла на зміну "модному осмеиванню малороссов". М.Гоголь вперше відкрив широкому світовому загалу Україну в її історії й етнографії, в її побуті й народних звичках, в її природі і героїці, і хоч писав твори російською мовою, це забувалось, не раз за кордоном і літературознавчих працях його називають українським письменником.

Поставивши в центр своїх повістей українські народні образи, письменник прагнув якнайповніше показати їх психологію, їх надії і сподівання. З цією метою М. Гоголь звернувся до скарбниці усної народної поезії, до української пісні, казки, веселого анекдота. Творче ставлення письменника до цих матеріалів пояснювалося його близькістю до ідейної спрямованості народної творчості і тим, що він ішов у руслі пушкінських традицій. Поступово в свідомості М. Гоголя формувався той геніальний, повному зрозумілий принцип народності. Головний вплив Пушкіна на М. Гоголя полягав в тій народності, «не в змалюванні сарафана», але в самому дусі «народу». Тому така була різка відмінність М. Гоголя від багатьох інших російських письменників, його попередників в українській темі. Головним для М. Гоголя було проникнення з допомогою фольклору в «дух», характер народу і вміння показати навколишнє народними очима. Письменником керувало не прагнення блиснути «екзотикою» українського побуту і прикрасити свої твори.

М. Гоголь звернувся до історії українського народу в повісті «Тарас Бульба» і знайшов у ній достойні зразки людської поведінки, високі почуття патріотизму, начала товаришкості, колективізму, прояви безмежної мужності й волі. У героїчних сторінках історії народу художник шукав відповіді на питання сучасності. Тарас Бульба – народний герой, він виразник сподівань, прагнень українських народних мас, їх ненависті до поневолювачів, їх пристрасної жадоби визволення вітчизни. Перед смертю кидає вождь козацтва заклик до єднання всіх народів. Перед яким не встоїть ніяка сила в світі.

Основним героєм історії для М. Гоголя був народ, боротьба і рух народу відзначали в його очах хід подій. Загибель Бульби не порушує загального оптимістичного звучання повісті. І Тарас Бульба, і козаки Касіян Бовдюг, Мусій шило, Сепан Гуска, Кукубенко – богатирі, благородні лицарі, що не шкодують життя в ім'я врятування вітчизни.

Прекрасним фоном для козачої вольниці, її свободи та стихійної сили є змальований М. Гоголем з надзвичайною виразністю океан безмежних полів і могутній Дніпро.

Більшість дослідників наголошували на душевній роздвоєності М.Гоголя, на його національній невизначеності (В.Агеєва, Ю.Барабаш, М.Євшан, С.Єфремов, Є.Маланюк), що пов'язано з перебуванням його в колі російських літераторів. Це призводило до втрати душевної гармонії та свого внутрішнього

"я", адже людина здобуває душевний спокій тільки за умов служіння своєму ідеалу, якщо праця, яку вона виконує, приносить їй подвійне (матеріальне та духовне) задоволення. На думку І.Сюндюкова, М.Гоголь намагався з'єднати "розколоту свідомість" (російська та українська її половини), не міг знайти собі ніде місця (а тому довгий час жив за кордоном, ніби намагаючись у такий спосіб знайти компроміс між Росією та Україною).

М.Гоголю так і не вдалося "упокоритися" та пристосуватися до умов нової батьківщини. Певні спроби адаптування були настільки слабкими, що виявилися тільки у творчості (думається, що Андрій Бульба, як зрадник батьківщини без будь-яких докорів сумління, в дечому є прототипом ідеального М.Гоголя, тобто людини, яку письменник усіма силами намагався виховати в собі). Але Україна не відпустила М.Гоголя і до кінця життя існувала у найтемніших кутках його душі, ведучи боротьбу з чужими, штучно набутими ознаками іншої культури. Фраза Андрія "Отчизна есть то, чего ищет душа наша, что милее для нее всего" – мала стати девізом життя М.Гоголя, але не стала, оскільки письменник до кінця залишився справжнім українцем і вірним сином своєї землі, хоча й поплатився за це ціною власної душевної гармонії. Його особисті риси втілились у характері представника молодшого, менш консервативного козацького покоління, Андрія Бульби.

Збірка М.Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки" позначена впливом місцевого колориту та національного фольклору. "Ідіостиль М.Гоголя, – зазначала О.Шинкаренко, – має одну особливість: його ранні твори відрізняються тим, що містять в собі величезну кількість реалій української культури". Це пов'язане з тим, що в юності майбутній письменник збирав фольклор та етнографічний матеріал, який був використаний при написанні повістей.

М.Гоголь з однаковою майстерністю користується усіма засобами використання фольклорних елементів, досягаючи найбільшої ефективності в царині міфологізації, трансформації дійсності, що інтерпретується у двоїстому сенсі, і це пов'язане, за Ю.Барабашем, з особливо властивим письменнику дворівневим трактуванням історичних фактів: "За модною на ту пору колоніальною, "малоросійською" екзотикою, за побутовим гротеском, за комедійними, ледь не оперетковими поставами і ситуаціями, виникає відчуття душевного дискомфорту, трансцедентного страху перед трагічною дисгармонією світу, де поряд з людиною (а нерідко і в глибині її душі) діють сили зла й бісівщини".

Така двоїста інтерпретація реальності має зв'язок із суспільно-політичними поглядами М.Гоголя на момент створення повістей. Так, А.Белая зазначала, що письменник акцентує увагу читачів на двох хронологічних проміжках – до і після ліквідації Гетьманщини: "Ці елементи ("до" зі знаком плюс і "після" – зі знаком мінус) простежуються в кожній повісті".

Провідним тоном звучання повістей, крім "Страшної помсти", що до певної міри "виламується" із загальної лінії циклу, є мажорне, життєствердженське начало, де сили зла, темряви, потойбіччя або зображуються з комічними нотками, або перемагаються героями. На цій основі Т.Бовсунівська характеризує М.Гоголя як автора стилізацій "під фольклор": "Гоголівський гротеск є породженням української народної сміхової культури

та народних есхатологічних вірувань". Вважаємо, що у цьому випадку маємо не стільки приниження художньої сили М.Гоголя, скільки певна плутанина у термінах: насправді письменник незначною мірою лише наслідує, стилізує фольклор, у тому числі народну демонологію, натомість значно більшою мірою інтерпретує ці джерела, а – у випадку художньої необхідності – й трансформує ті мотиви, що використовуються ним.

"Сорочинський ярмарок" – це справді ремінісценція на бісівські сили у народних казках, де спритний герой "посоромлює" недолугих чортів. А ось чортівщина "Страшної помсти", що далі розвивається у другій збірці М.Гоголя "Миргород", це вже породження страху перед певними аспектами дійсності: "У молодості Гоголь сміявся над чортом, тому що був впевнений, що сміх пройме навіть того, кого вже нічого не проймає. Поступово перемога сміху перестала бути очевидною".

Звідси помітна дистанція між "Сорочинським ярмарком" та "Страшною помстою", "Майською ніччю" та "Ніччю проти Івана Купала", де конкурують щасливий кінець та трагічний фінал сюжету. У той же час "Іван Федорович Шпонька" демонструє "безсюжетну" прозу, де відсутність у героя будь-яких особистісних рис мотивує відсутність акцентованої кінцівки, а відтак і фантастика тут взагалі не має місця.

Ф.Федоров безвідносно до творчості автора констатує наявність ранньоромантичного методу як культури, де стверджується життя, панує дивовижний оптимізм, та романтизм пізній, де домінує так зване "двосвіття", тобто контрастно протистоїть ідеал та дійсність, гармонія та хаос.

Тобто М.Гоголь не так уже сліпо наслідує фольклорні мотиви, включаючи їх у сюжет не як самодостатні шматки народної самосвідомості, а як засоби ще більш яскравого акцентування того чи іншого контексту. У цьому сенсі М.Гоголь – художник слова виразного романтичного спрямування, для якого стилізація, інтерпретація та міфологізація на основі фольклору не є самоціллю.

У творчості романтиків фантастика є одним із ключових засобів художнього сприйняття дійсності, передаючи притаманне всій європейській літературі уявлення про контраст духовного (довершеного, поетичного) й побутового, повсякденного, прозаїчного тощо. Саме міфологічна свідомість допомагала відтворювати уявлення про ідеальну людську спільноту, про гармонійний, ідеальний світ і разом з тим передати гірку свідомість недосконалості дійсності, у якій все ще існує зло, уособленням якого виступає всякого роду нечиста сила у найрізноманітніших її варіантах. Під цим кутом зору романтичний метод характеризується не одноманітністю, а двоїстістю художнього потрактування реальності.

У цьому сенсі М.Гоголь виявляє помітні зв'язки з традиціями фантастики, за Ю.Барабашем, густо замішаної "на чаклунстві, мертвяках, убивствах, божевіллі, інцесті та інших страхіттях". Дослідник бачить тут традицію, що характеризує творчість Л.Тіка, Е.Т.А. Гофмана, раннього Ф.Достоевського. Вони найбільш чітко узгоджуються з моделлю світобачення М.Гоголя, демонструючи потяг до таких фольклорних персонажів, як двійники, страхітливі чи гротескні породження потойбіччя, чорні маги та ін.

М.Гоголь є прикладом письменника, що органічно "вписався" в поезику

романтизму, тому що особливо різко переживав розрив між ідеалом та дійсністю. А.Григор'єв констатує "двоїстий характер душі письменника, що несе в собі, з одного боку, високе усвідомлення ідеалу, а з іншої – боляче реагує на зло й несправедливість".

Як ознака перемоги ідеального над "темним" розглядаємо повісті, де спостерігається торжество світлого начала, не зважаючи на участь ірреальних сил – відьом, чортів, чаклунів. А ось виразне акцентування ірраціональних рис буття – це вияв двоїстості, амбівалентності, коли відбувається "процес видозміни карнавального світовідчуття", – в оцінці Ю.Манна. Відповідно, М.Гоголь звертається у своїх творчих пошуках або до комічних інтерпретацій потойбічного чи перетворює трагедію у фарс, або, значно рідше, в дебютній збірці віддає перевагу "страшним" переказам про великих грішників, зрадників, вбивць з обов'язковим форсуванням морально-етичних начал.

Можемо фіксувати наслідування М.Гоголем ще однієї традиції, що її пов'язують із так званим передромантизмом, який найбільш повно виявив себе у жанрі "готичного роману": події в ньому відбуваються за волею фатальних, надприродних сил. Готичний роман та романтична "страшна повість" – це вияв засвоєння літературою переказів фольклору, пов'язаних з трагічними історіями про взаємини "цього" й "того" світу.

Отже, М.Гоголь у "Вечорах на хуторі біля Диканьки" активно вдається до стилізації, інтерпретації та трансформації фольклорних джерел, до потужного засвоєння народнопісенних мотивів. Романтизм М.Гоголя, з одного боку, має життєствердний характер, з іншого – демонструє трагічний розрив між ідеалом і дійсністю. Тому комічне, гумористичне, фарсове начало в збірці конкурує з трагічним.